

Kuwaiti

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A FŐVÁROS TERÜLETÉN TALÁLT MŰEMLÉKEK ÉS
TÖRTÉNELMI NEVEZETESSÉGŰ HELYEK LEIRÁSA

SZERKESZTI

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT

EGYET. M. TANÁR, AZ AQUINCUMI MUZEUM ÉS ÁSATÁSOK VEZETŐJE

V

TARTALOM

Gömöri Havas Sándor. 1824—1894.

A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főegyház. Irta gömöri HAVAS SÁNDOR.

Régi zsidó sírfeliratok Budáról. Ismerteti Dr. WEISZ MIKSA.

Budapest a népvándorlás korában. Irta NAGY GÉZA.

Az aquincumi muzeum és kőemlékei. Ismerteti Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

*

Számos illusztrációval

*

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1897

FRANKLIN-TÁRSULAT

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

GÖMÖRI
HAVAS SÁNDOR †

1824—1894

A kegyelet és elismerés adóját kívánjuk leróni, a midőn a «Budapest Régiségei» V. kötetének első lapjait bold. Havas Sándor emlékezetének szenteljük.

Havas Sándor született 1824 május 7-én Felső-Micsinyén, Zólyom-megyében. 1842-ben letévén az ügyvédi vizsgát, közpályáját 1845-ben mint pestmegyei tiszteletbeli aljegyző kezdte meg. Az első felelős magyar miniszterium megalakulása után 1848-ban a közlekedési miniszteriumban titkárrá nevezték ki, de a forradalom kitörésekor otthagya ezen állását, hogy mint önkéntes a hadjáratokban Jellasich s a szerbek ellen részt vegyen. Midőn e miatt azután hadi törvényszék elé állították, mert igazolni tudta magát, felmentették, csupán a fővárosból való távozásra utasított. Ekkor egy ideig mint nevelő tartotta fenn magát egy vasmegyei mágnás családnál, honnét 1851-ben mint csanád-megyei titkár állami szolgálatba lépett. 1858-ban Borsodmegye főnökévé, 1864-ben a magyar helytartótanácshoz tanácsossá, majd a felelős miniszterium megalakulása után 1867-ben a belügyminiszteriumban osztálytanácsossá neveztetett ki s 1871-ben miniszteri tanácsossá lépett elő. 1872-ben Deák-párti programmal Körmöcbánya sz. kir. város országgyűlési képviselőnek választotta meg, de már 1873-ban ismét visszatért az állami szolgálatba — és pedig a honvédelmi miniszteriumhoz, 1874-ben pedig régi barátja Bartal György, akkori földmivelés-, ipar és kereskedelmi miniszter maga mellé államtitkárnak hívta meg s mint ilyen 1875-ben a fuzio után nyugdíjaztatta magát.

Havas Sándorra a nyugdíjba vonulás azonban nem jelentette a tétlen nyugalmat. Ettől kezdve ugyanis minden erejét és tehetségét a fővárosnak szentelte, a mely már 1872-ben megválasztotta bizottsági tagnak. A Svábhegyen emléktábla hirdeti érdemeit, melyeket Budapest ezen legnagyobb és legszebb üdülőhelyének föllendítése körül szerzett. Egy hely van azonban, hol hiányzik az emléktábla, pedig e helyről talán nem is beszélhetnénk, ha Havas Sándor feléje nem fordítja figyelmét.

Ez a hely az ó-budai római ásatások területe.

Havas Sándor elévülhetetlen érdeme, hogy propagandát teremtett oly ügynek, mely épen nem alkalmas arra, hogy általános érdeklődést keltsen, még kevésbé, hogy nagyobb áldozatokra serkentsen. Még abban az esetben is, midőn magyar emlékek felderítéséről, fentartásáról szó van, úgy a társadalom, mint a hivatalos intéző körök többnyire fázrak a maradandó alkotásoktól. A rómaiak, kik Magyarország területén az első civilisatio megalapítói voltak, legfőleg a tudomány embereit érdeklik komolyan. Havas Sándor a maga befolyásával ki tudta vívni, hogy legalább egy helyen, Aquincum területén nemcsak megindult a római maradványok kutatása, hanem szakadatlanul folyik. Kezdetben az állam, majd a főváros áldozatkészségét szerezte meg s az elért eredmények igazolták, hogy úgy az állam, mint a főváros a tudomány és közművelődés hasznára, javára fordították pénzüket. Aquincum romjainak jelentőségét ma már úgy a hazai, mint a külföldi tudomány egyaránt elismeri és méltatja.

Az ásatások megkezdésének történetét 1894-ig saját tollából* olvashatjuk s meggyőződhetünk, hogy bár mindenkor jól esett, ha érdemeit elismerik, a tért készséggel átengedte a szakembereknek. Nem reflektált arra, hogy az ásatások vezetésével tudományos babérokat arasson, hanem megmaradt kezdettől fogva azon mozgató erőnek, mely az ügyet állandóan felszínen tartja.

Ismert dolog, hogy a rendszeres ásatások szükségességét először azon albizottság mondta ki, mely a műemlékek országos bizottságának egyik 1878. évi üléséből kiküldetett, hogy az aquincumi vízvezetéki pillérek megóvása érdekében javaslatot tegyen. Havas Sándor, mint azon albizottság elnöke, előbb a n. muzeumhoz fordult, de látva, hogy ezen oldalról nem történhetik semmi, a műemléki bizottság 1888. ápr. 28-án tartott ülésén terjedelmes előterjesztést tett az ásatások ügyében. Az előterjesztésre Trefort miniszter, miután még Havas Sándort külön meghallgatta, elrendelte az ásatásokat, de a pénzt csak úgy utalványozta, ha Havas, mint az ásatások ellenőrzésére kiküldött bizottság elnöke, az ügy administrationális és pénzügyi teendőit magára vállalja.

Ugyancsak Havas Sándor volt az, ki midőn látta, hogy az amphitheatrum felásatása maga mekkora összegekbe kerül s nem remélhető, hogy az állam Aquincum más pontjain ásatásokra áldozzon, megkereste a fővárosi tanácsot, hogy a saját területén, az ú. n. Papföldön tegye lehetővé a kutatásokat. Előterjesztésének meg volt azon eredménye, hogy e célra a tanács és közgyűlés még az 1882. évre 2000 frtot szavazott meg, egyúttal szakbizottságot alakított, melynek elnökévé Havas Sándort kérte fel.

* Budapest Régiségei I. 15—37. II. és IV. 5—16. II.

Az amphitheatrum, a papföldi közfürdő feltárása felülmult minden várokozást.

A közönségben a meglepő eredmények láttára méltán felébredt a remény, hogy az ásatások másfelé, hasonló sikerrel folytatva, Árpád sírjának felfedezésére vezetnek. Az indítványt ezen irányban ugyan br. Kaas Ivor tette meg a közgyűlés 1882 februári ülésén, de ismét Havas Sándor volt az, ki a kérdés gyakorlati megoldását komolyan kezébe vette. Maga köré gyűjtötte a legkiválóbb régészeket és történetirókat. Csak midőn látta, hogy az együttes munkálkodás a kívánt eredményre — legalább oly hamar, mint a hogy ő szerette volna, nem vezet, egy maga egész odaadással hozzá látott a kérdés tudományos részének megoldásához. Már néhány hónap mulva egy nagy elaboratummal lépett a bizottság elé, a melyben főleg Nagy Lajos 1355. évi határjáró oklevelére támaszkodva azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Fehéregyházának a mai Kis-Czell helyén vagy annak közelében kellett állani. Azon lelkiismeretesség és ambíció mellett, melylyel ezen eredményre jutott, érthető vala elkeseredése, midőn látta, hogy a kik utána Árpád sírját keresik, nyomozásaival nincsenek megelégedve, sőt fennen hirdetik, hogy ők már megtalálták a Fehéregyházat s Havas Sándor hiában pazarolja a főváros pénzét.* Különbön álláspontját élete utolsó lehelletéig nem szünt meg vitatni és védeni.

De másfelől ugyanakkor azt is sajnos tapasztalnia kellett, hogy az ásatások iránt az érdeklődés megcsappant, a minek okát főképen abban látta, hogy a monographia, melynek feladata lett volna az érdeklődés ébrentartása, sőt fokozása s a melynek megírására a főváros készséggel megadta az eszközöket, késett. Ha a főváros tanácsa ekkor elfogadja lemondását a szakbizottság elnökségéről, úgy az ásatások ügye kétségkívül elalszik s kérdés, felébred-e egyhamar újra. Havas Sándor azonban, a mint megtudta, hogy a kívánt 3000 frt megtagadása 1886-ra csak pénzügyi okokból történt s biztosítást nyert, hogy 1887-re ismét rendelkezésére áll, kötelességének tartotta helyén megmaradni.

Midőn 1888-ban Torma Károly tanár kijelentette, hogy az ásatások vezetésére nem reflektál, Havas Sándor e sorok íróját terjesztette elé a tanácsnak ezen megtisztelő feladatra. A megbizást azzal igyekeztem meghálálni, hogy a mennyire tehetségemtől függött, azon voltam, hogy a mult mulasztásait pótoljam. Szerencsére az 1887—1888. évi ásatások sikere, a mithræum felfedezése is sokban hozzájárult, hogy a figyelem ismét az ásatások felé fordult.

A mulasztások főképen két irányban voltak pótlandók.

Bármennyire természetesnek látszik, hogy a leletek a helyszínén marad-

* Budapest Régiségei I. 33. I.

janak s a nagy közönségnek hozzáférhetővé tétetvén, a képet, melyet a romok alapján az magának a római életről alkot, kiegészítsék, teljessé tegyék, mégis megtörtént, hogy a leleteket, melyek az ásatások folyamán 1887-ig napfényre kerültek, részint a n. muzeumba szállították, részint ládákban rejtegették. Ezen az állapoton egyelőre csak úgy lehetett segíteni, hogy a Krempel malom egyik szobáját vette bérbe a főváros s ott állítottam ki a gyűjteményt. De Havas Sándor bármennyire örült az aquincumi leletek ezen elhelyezésének, csak az első lépésnek tartotta — egy állandó muzeum építéséhez. A másik mulasztás az volt, hogy egyes dolgozatoktól eltekintve az ásatások eredményéről összefoglaló leírás még mindig hiányzott. Havas Sándor nem mervén többé remélni, hogy a főváros újra nagyobb összeget szavazzon meg egy monographiára, az ásatásokra évenként megszavazott dotatio terhére is megoldhatónak találta a kérdést, még pedig úgy, hogy időről-időre megjelenő folyóiratban közli az ásatások leírását, mely mellett Budapest egyéb régiségei ismertetésének is hely jut. A tanács és közgyűlés örömmel járult hozzá Havas Sándor javaslatához, ki boldog volt, hogy az első füzetet már a németországi és bécsi anthropologiai társulatok tagjai között kioszthatta, kik 1889 augusztus 12-én Aquincum romjait meglátogatták. Ez az alkalom nem mult el, hogy Havas Sándor működéséről a külföldi szakemberek a leghizelgőbben ne nyilatkozzanak. Kétszeresen jól esett neki ez az elismerés. Nem csak azért, mert személyének szólt, hanem mert nem sokára tapasztalhatta, hogy mily kedvezően fogadja úgy a tanács, mint a közgyűlés indítványát az aquincumi muzeum felépítése iránt. Csak Havas Sándor szerénységén mult, hogy mindjárt eredetileg nem tervezték nagyobbra a muzeumot.

1894 május 10-én volt a megnyitás s Havas Sándor meggyőződhetett, hogy legalább a tanács jelenlevő többsége kézséggel áldozott volna a muzeumra többet is. A megnyitó ünnepet vacsora követte a Római fürdőben, de Havas Sándor már nem vehetett benne részt. Asthmája akadályozta, mely már régibb idő óta gyötörte és most oly aggasztó mértékben kezdett fellépni, hogy többé már a szobát sem hagyhatta el. Még azt az örömet azonban sikerült megérni, hogy a tanács és közgyűlés a muzeum kibővítésének költségeit kézséggel megszavazta. Előterjesztése ezen ügyben egyike volt az utolsóknak és sikere annyival inkább jól esett utolsó napjaiban, mert hinnie engedte, hogy az ügy, melyet személyével összeforrtnak tartott, a helyhez és a főváros méltóságához illő muzeum felépítésével halála után sem lehet többé veszélyeztetve.

1894 november 2-án halt meg Havas Sándor mély bánatára hozzátartozóinak és mindazoknak, kik ismerték. Az aquincumi ásatások, a muzeum, Budapest Régiségei hosszú időkre fentartják emlékezetét, egyúttal bizonysgot szolgáltatván önzetlenségéről, szeretetéről a főváros iránt, melyek egyedül lehetővé

tették, hogy aránylag a legszerényebb eszközökkel maradandó alkotások jöhettek létre.

Havas Sándor már a Budapest Régiségei megjelenése előtt irt egyes történeti cikkeket. Dolgozata, melyben Fehéregyházára vonatkozó kutatásait összegezte, az Arch. Értesítő 1882. évfolyamában jelent meg, a hol még több más apró czikke következett. 1884-ben a Pulszky Albumban ezen czimen «Néhány adat Pannonia és Ó-Buda multjához» közölt hosszabb értekezést. Tudvalevőleg 1886-ban Budavár visszafoglalása 200 éves évfordulóján is az emléktábla leleplezésénél ő tartotta a beszédet. A vár bástyasétányainak leásatása 1887-ben alkalmat szolgáltatott, hogy az ott napfényre került leletekről a Pesti Naplóban két tárczát (1887. okt. 25. és 26.) írjon.

Midőn a Budapest Régiségei megjelenése által a történeti kutatások közlésére új tér nyílt, ez a körülmény első sorban Havas Sándorra, mint szerkesztőre hatott buzdítólag, hogy tollával is a főváros multjának felderítése körül szolgálatokat tegyen a tudománynak. Rajta is volt, hogy azon négy kötet mindegyikében, melyek életében megjelentek, egy-egy értekezést közöljön. Már kész volt dolgozata az V. kötet számára, midőn a halál elragadta. A következő lapokon közöljük, a budavári Mátyás templomról szól, melynek restaurációja körül, mint az újjáépítést gondozó bizottság elnökének szintén kétségtelen érdemei vannak.